

Medvědi z Pražského hradu ve sbírkách Národního muzea v Praze (Carnivora: Ursidae)

Bears from the Prague Castle in collections of the National Museum Prague
(Carnivora: Ursidae)

Jiří VOLF

Terronská 14, CZ–160 00 Praha 6, Česko

došlo 24. 2. 2014

Abstract. During the period 1919–1943, five brown bears (*Ursus arctos*) and two Himalayan bears (*Ursus thibetanus*) were kept in the Prague castle ditch. They originated mainly from gifts of the Czechoslovak Legion to T. G. MASARYK, the first president of Czechoslovakia. In the collection of the National Museum in Prague, the following material is preserved: (i) two skins and one pelvis bone of Himalayan bears, both animals (females) were trapped near the Mu-lin-che river on the Russian border with China and belonged to the subspecies *U. t. ussuricus*; (ii) skin of a male brown bear originating from Subcarpathian Ruthenia (now Transcarpathian Ukraine) belonging to the nominotypical subspecies *U. a. arctos*; (iii) skin and entire skeleton of a male brown bear supposedly originating from the area of Vladivostok or Khabarovsk; according to osteometric data on the skull, it was identified as *U. a. beringianus*.

Key words. Prague Castle ditch, bears, collections of National Museum in Prague.

ÚVOD

V období od prosince 1919 do srpna 1920 obdržela Správa Pražského hradu pět hnědých medvědů (*Ursus arctos*) a dva medvědy ušaté (*Ursus thibetanus*). Ve dnech 24.–28. září se stěhovali z provizorií do nově postaveného medvědince v horní části Jeleního příkopu. Stali se vzpomínkou na hrdinství ruských legionářů a dikuvzdáním prezidentu MASARYKovi za nabytou svobodu a vznik samostatného státu. Dochovala se o nich řada písemností a poměrně bohatá fotodokumentace (BĚLIČOVÁ 2010).

První dva medvědi, devítiměsíční samci Macek a Mačka byli darem užhorodského župana Ladislava MOYŠE jako heraldická zvířata nově vzniklé provincie Podkarpatské Rusi. Patřili tedy k nominotypickému poddruhu *Ursus arctos arctos*.

Tři hnědé medvědice (Chod'a, Máša a Honzíček) věnovali prezidentovi legionáři vracející se po ruské anabasi loděmi z Vladivostoku. Dvě (roční) byly darem 1. čety 5. roty 1. pluku, jednoho z prvních, který se vracel do Československa (PICHlík et al. 1967), další (půldruharoční) koncem července 1920 “neznámý legionářský pluk projíždějící Prahou na Wilsonovo nádraží pro Hrad vyložil”. Místa odchytu těchto jedinců neznáme, pravděpodobně to ale byla oblast Vladivostoku, příp. Chabarovsku. Patřili by tedy k poddruhu *U. a. beringianus*.

Koncem srpna 1920 Správa Pražského hradu přijala nabídku nadporučíka BERKY od 8. roty 7. pluku: “Dvě březňata z r. 1920 jménem Míša a Vašík. Zvířata byla zakoupena v Mulině

Tab. 1. Přehled medvědů z Pražského hradu; CK = Cirkus Kludský, ŘMR = Řád maltézských rytířů
Table 1. Overview of the bears from the Prague Castle; CK = Kludský Circus, ŘMR = Military Order of Malta

pohlaví, jméno sex, name	narozen born	příchod arrival	dárce donor	ssp.	úhyn death	NMP
♂, Macek	poč. 1919	XII. 1919	L. MOYŠ	<i>arctos</i>	IX. 1923 meningitis	–
♂, Mačka	poč. 1919	XII. 1919	L. MOYŠ	<i>arctos</i>	XII. 1926 meningitis	11975
♀, Chod'a	poč. 1919	7. III. 1920	1. pluk	<i>beringianus</i>	3. VIII. 1942 utracení	–
♀, Máša	poč. 1919	7. III. 1920	1. pluk	<i>beringianus</i>	IX. 1931 cysticercosis	11973
♀, Honzíček	poč. 1919	23. VII. 1920	? pluk	<i>beringianus</i>	26. VIII. 1943 do Zoo Praha, † 28. V. 1944	–
♀, Miša	III. 1920	VIII. 1920	npor. BERKA	<i>ussuricus</i>	3. VIII. 1942 utracení	11970
♀, Vašík	III. 1920	VIII. 1920	npor. BERKA	<i>ussuricus</i>	3. VIII. 1942 utracení	11971
♀, Mařena	?	1935	CK	?	26. VIII. 1943 do Zoo Praha	–
♂, Mí'ta	poč. 1937	VI. 1937	ŘMR	<i>arctos</i>	3. VIII. 1942 utracení	–

v Mandžusku” (Mu-lin-che je pohraniční řeka asi 200 km severozápadně od Vladivostoku – pozn. J. V.). K překvapení se jednalo o dvě samičky medvěda ušatého neboli himálajského (*Ursus thibetanus*), v tomto případě o poddruh *U. t. ussuricus* (VOLF 2000a). Protože v přírodě maximum porodů těchto ušatých medvědů spadá do poloviny února (BROMLEJ 1956), mlád'ata byla asi půl roku stará.

Od 2. dubna 1923 byl medvědinec v Jelením příkopě celoročně přístupný veřejnosti a těšil se velké oblibě návštěvníků, pro určité technické (zejména bezpečnostní) nedostatky se ale Správa Hradu bránila přijímat další chovance. Naopak jejich početní stav se postupně snižoval. V září 1923 musel být pro závažné nervové poruchy utracen karpatský samec Macek a koncem roku 1926 ze stejných příčin i další samec Mačka. Ředitel Národního muzea dr. V. VÁVRA 11. prosince 1926 potvrdil příjem jeho kadaveru. V říjnu 1931 uhynula na silnou cysticercósu sibiřská medvědice Máša. Jako příčina úmrtí prvních dvou zvířat byla uvedena meningitida, ale vzhledem k diagnose Máši se zdá, že u Macka i Mačky se jednalo (podle projevů) o cysticercósu mozkovou, která vede k epileptickým záchvatům a dalším funkčním poruchám (VOLF & HORÁK 2007). Tak v Jelením příkopě zbyly jen dvě sibiřské a dvě ušaté medvědice.

V roce 1935 přišla od cirkusu Kludský medvědice Mařena neznámého původu a v létě 1937 od maltézských rytířů tohoto roční sameček Mí'ta zabavený pytlákovi v polesí řádu na Podkarpatské Rusi. Oba přírůstky ovšem již nepatřily mezi legionářské medvědy.

Dne 3. srpna 1942 došlo v Jelením příkopě k tragické události: útočícími zvířaty byl smrtelně zraněn medvěďák PEKA. Přivolaná policejní hlídka zastřelila obě ušaté medvědice a sibiřskou Chod'u i karpatského Mí'tu. Na živu zůstaly jen dvě medvědice, sibiřská Honzíček a cirkusová Mařena, které v době neštěstí byly již zavřeny. Správce Zoologické zahrady v Praze, veterinář Dr. VLASÁK potvrdil 4. srpna převzetí čtyř zastřelených medvědů “ke zkrmení a k účelnému zužitkování kůží”, o pět dní později pak sdělil, že kostry i kůže ušatých (himalájských) medvědů si vyžádalo Zemské museum v Praze (tj. Národní muzeum za Protektorátu).

Zbývající medvědice zůstaly v Jelením příkopě ještě rok. Dne 10. srpna 1943 velitelství protiletectvé obrany navrhlo Kanceláři státního presidenta neprodleně z bezpečnostních důvodů odstranit obě zvířata. O čtyři dni později Kancelář schválila návrh Hospodářské správy Hradu na předání obou medvědic do pražské zoologické zahrady.

Když Dr. VLASÁK potvrdil 26. srpna za Správu zoologické zahrady převzetí zvířat, konstatoval, že starší medvědice Honziček je zcela nebo téměř nevidomá. V zahradě ale žila ještě tři čtvrtě roku – uhynula 28. května 1944 na sešlost věkem ve stáří více než 25 let. Jí skončil čtvrtstoletý chov zvířat, která vešla do historie jako legionářští medvědi pana presidenta (VOLF 2000b), viz tab. 1.

VÝSLEDKY A DISKUSE

Ze vzpomenutých hnědých a ušatých medvědů je ve sbírce Národního muzea v Praze uchován materiál ze čtyř jedinců (tab. 2).

Medvěd kamčatský (*Ursus arctos beringianus* Middendorf, 1853) je rozšířen na Kamčatce, pobřeží Ochotského moře a jeho ostrovech, na Sachalinu a v povodí Amuru. Na tak rozlehlém teritoriu vytváří řadu forem, které někteří autoři popisují jako poddruhy (COUTURIER 1954). Je však třeba brát v úvahu přirozenou variabilitu zvířat téže populace, nutnost morfologických srovnání na větším množství materiálu, případně vhodnost studií na molekulárně biologické úrovni.

Oproti nominální subspecii je medvěd kamčatský výrazně mohutnějšího vzrůstu. Zatím co u medvěda brtníka kondylobazální délka lebky samců činí v průměru 332 mm a samic 288 mm, u kamčatského medvěda 380, resp. 345 mm (STROGANOV 1962). Pokládám za vhodné údaje tohoto autora porovnat s mírami získanými na lebce z depozitáře NMP (tab. 3).

Lebka včetně mandibuly je plně zachovaná, nepoškozená (obr. 1). V každé polovině horní i dolní čelisti vyrůstají tři řezáky, jeden špičák, tři zuby třenové a dvě stoličky. Ze všech 36 zubů

Obr. 1. Lebka medvěda kamčatského (*Ursus arctos beringianus*) chovaného v Jelením příkopě na Pražském hradě (NMP 11973; foto J. VOLF).

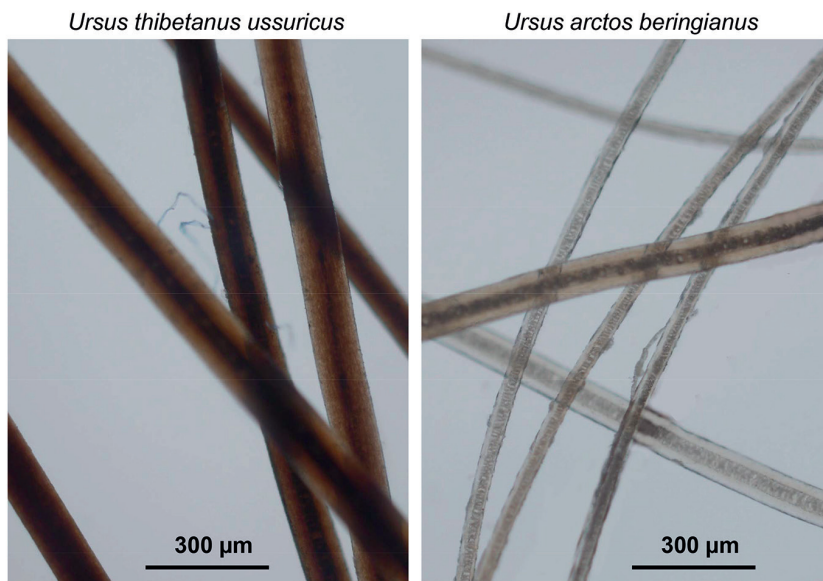
Fig. 1. Skull of *Ursus arctos beringianus* kept in the ditch of the Prague Castle (NMP 11973; photo by J. VOLF).

Tab. 2. Materiál medvědů (*Ursus arctos* a *U. thibetanus*) z Pražského hradu ve sbírce Národního muzea v Praze; * – podle dokumentace Zoo Praha

Table 2. Specimens of the bears (*Ursus arctos* and *U. thibetanus*) from the Prague Castle in the collection of the National Museum Prague; * – according to the evidence of the Prague Zoo, pohl. – pohlaví, SR – Subcarpathian Ruthenia

číslo No.	poddruh subspecies	pohl.* sex	jméno* name	původ origin	věk age	materiál preparation
11973	<i>U. a. beringianus</i>	♀	Máša	Dálný Východ / Far East	12 r/y	skelet+kůže / skeleton+skin
11975	<i>U. a. arctos</i>	♂	Mačka	Podkarpatská Rus / SR	8 r/y	kůže / skin
11970	<i>U. t. ussuricus</i>	♀	Miša	Mandžusko / Manchuria	>22 r/y	kůže / skin
11971	<i>U. t. ussuricus</i>	♀	Vašík	Mandžusko / Manchuria	>22 r/y	kůže / skin
26083	<i>U. t. ussuricus</i>	♀		Mandžusko / Manchuria	>22 r/y	pánev / pelvis

je poškozen (zlomen) pouze pravý I_1 , druhotně chybí pravý Pm_1 a levý Pm^1 . Základní lebeční míry odpovídají literárním údajům. Z osmi osteometrických údajů čtyři nedosahují průměrných hodnot STROGANOVA (1962), čtyři je naopak předčí, z toho dvě (délka nosních kostí a délka horního zubního oblouku) jsou větší než udávaná maxima. Osteometrické údaje lebky svědčí

Obr. 2. Chlupy medvědů východních (*Ursus thibetanus ussuricus*) obsahují více keratinu a jsou v průměru téměř dvojnásobně silné než chlupy medvědů kamčatských (*U. arctos beringianus*) (foto P. VOLF).

Fig. 1. Hairs of *Ursus thibetanus ussuricus* contain relatively larger amount of keratin and are on average almost twice thicker as the hairs of *U. arctos beringianus* (photo by P. VOLF).

Tab. 3. Míry lebky samice medvěda kamčatského (*Ursus arctos beringianus*) ze sbírek Národního muzea v Praze (v milimetrech)

Table 3. Dimensions of the skull of the female Kamtchatka bear (*Ursus arctos beringianus*) from the collection of the National Museum Prague (in millimetres)

♀ <i>U. a. beringianus</i>	NMP 11073	STROGANOV (1962), n=9 ♀♀ min–max (průměr / mean)
kondylobasální délka / condylobasal length	333	304–378 (345)
zygomatická šířka / zygomatic width	217	201–242 (223)
mastoidální šířka / mastoidal width	170	150–195 (174)
postorbitální šířka / postorbital width	69	65–83 (72)
frontální šířka / frontal width	124	103–127 (120)
rostrální šířka / rostral width	76	70–93 (75)
laterální délka nosních kostí / lateral length of the nasal	97	89–96 (93)
délka horní zubní řady / length of the maxillary tooth-row	143	119–142 (132)
délka mandibuly / mandible length	240	
výška mandibuly / mandible height	110	

o subspecii *U. a. beringianus*. Podle stavu kostní tkáně i chrupu možno usuzovat, že zvíře během svého života netrpělo žádným závažným alimentárním deficitem.

Medvěd ušatý, *Ursus thibetanus* Cuvier, 1823, známý také jako himálajský, býval řazen do samostatného rodu *Selenarctos* (HANÁK & HERÁŇ 1975). V jeho regionální nomenklatuře nepanuje jednotu. V anglické literatuře bývá označován jako asijský černý či himálajský černý, v německé limcový (Kragenbär) nebo běloprsý (Weissbrustbär), v ruské nominální rasa jako černý či himálajský (STROGANOV 1962), subspecie *U. t. ussuricus* jako himálajský či běloprsý (BROMLEJ 1956) nebo usurijský černý (STROGANOV 1962). České názvosloví (ANDĚRA 1999) subspecie ušatého medvěda neuvádí, pro *U. t. ussuricus* nelze ale použít označení “ussurijský”, protože toto české pojmenování náleží již poddruhu hnědého medvěda *U. arctos lasiotus*. Pro naši potřebu uvádím tedy tuto subspecii pod jménem **medvěd východní**, *Ursus thibetanus ussuricus* Heude, 1901.

Areál medvěda východního tvoří dolní povodí Amuru, pravobřeží Ussuri a oblast severně a západně od Vladivostoku (KUČERENKO 1973). Z této oblasti pocházely obě samice (samci? – ANDĚRA 2010), jejichž kůže (a pánev) jsou uloženy ve sbírce NMP. Kůže jsou – zejména u prvně uváděného jedince – nedostatečně vyčištěny, takže jejich míry nemají plně vypovídající hodnotu. Charakteristická je ale jejich srst – černé základní zbarvení narušuje jen nažloutlý prsní znak ve tvaru V. Ačkoliv obě medvědice byly utraceny na počátku srpna, tedy ještě v letní srsti, její délka 10–12 cm na lopatkách, v týlu a po stranách krku je o polovinu delší než u kamčatské samice (7–8 cm), která uhynula v srsti zimní. Totéž platí o tloušťce a struktuře chlupů: u *U. a. beringianus* činí v průměru 63 μ m, u *U. t. ussuricus* 115 μ m. Chlupy východních medvědů mají výrazně méně vzduchových komůrek a více keratinu, takže jsou tvrdší a nepoddajnější. Hustá a mimořádně hrubá srst chrání východní medvědy nejen před extrémním chladem, ale i před případným vnějším zraněním při pohybu v hustém křovinatém prostředí a v korunách stromů. Na nich nacházejí hlavní zdroje potravy – nezralé cedrové ořechy a žaludy, i ochranu před predátory (tygr usurijský, medvěd hnědý, ve smečkách lovcí vlci). Přes $\frac{2}{3}$ hibernujících východních medvědů nalezl BROMLEJ (1956) ve hnízdech na starých stromech. I dospělí jedinci výborně šplhají, jak to také prokázali při neštěstí v příkopu Pražského hradu. Schopnost šplhu

umožňuje poměrně lehká tělesná konstituce, ale i nápadně velké neosrstěné mozoly na tlapách předních končetin. Další srovnávací studie v našem případě vylučuje nedostatek osteologického materiálu, tím závažnější, že obě medvědice byly patrně jedinými exempláři své subspecie ve sbírkách českých muzeí, u nichž byla známa lokalita odchytu. V současné době v České republice pár ušatých medvědů, bez bližší specifikace původu, chová jen Zoologická zahrada Ostrava.

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji Dr. Věře MALÉ za umožnění studia listinných materiálů Archivu Pražského hradu, jakož i Dr. Petru BENDOVI a Karlu KADEŘÁBKOVÍ za možnost práce v depozitáři Národního muzea.

LITERATURA

- ANDĚRA M., 1999: *České názvy živočichů II. Savci (Mammalia)*. Národní muzeum, Praha, 147 pp.
- ANDĚRA M., 2010: Medvědi z Pražského hradu ve sbírkách Národního muzea. *Sborník Národního Muzea v Praze, Serie A – Historie*, **64**: 117–120.
- BĚLIČOVÁ M., 2010: Medvědci presidenta Masaryka. *Sborník Národního Muzea v Praze, Serie A – Historie*, **64**: 109–116.
- BROMLEJ G. F., 1956: Gimalajskij medved' (*Selenactos tibetanus ussuricus* Heude, 1901). *Zoologičeskij Žurnal*, **35**(1): 111–129.
- COUTURIER M. A. J., 1954: *L'ours brun*. Chez l'Auteur, Grenoble, 906 pp.
- HANÁK V. & HERÁŇ I.(eds.), 1975: Přehled soustavy a české názvy savců. *Lynx, n.s., Supplement*, **4**: 1–144.
- KUČURENKO S. P., 1973: O rasprostranení černého medvěda (*Ursus thibetanus*) v Amursko-ussurijskom krae. *Zoologičeskij Žurnal*, **52**(3): 466–468.
- PICHLÍK K., VÁVRA V. & KRÍZEK J., 1967: *Červenobílá a rudá*. Naše vojsko, Praha, 472 pp.
- STROGANOV S. U., 1962: *Zveri Sibiri. Hiščnye*. Izdatel'stvo Nauk SSSR, Moskva, 458 pp.
- VOLF J., 2000a: Medvědi pana prezidenta. 1. část. *Res Musei Pragensis*, **10**(6): 5–7.
- VOLF J., 2000b: Medvědi pana prezidenta. 2. část. *Res Musei Pragensis*, **10**(7–8): 13–17.
- VOLF P. & HORÁK P. (eds.), 2007: *Paraziti a jejich biologie*. Triton, Praha & Kroměříž, 318 pp.